

Cronica Istorică

— Pământul, sătenii și stăpînii în Moldova *) —

Această carte a fost primită foarte călduros atît de oamenii politici care se interesează sincer de chestia țărănească, cit și de istorici. Printre aceștia din urmă d. I. Bogdan s'a ocupat mai de aproape cu scrierea d-lui R. în *Convorbiri literare*, No. de Februarie curent, p. 209—214 într'o recenzie care începe astfel: „Dela aparițiunea „Istoriei poporului român“ de d. N. Iorga, acum doi ani (*Geschichte des rum. Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, Gotha, Fr. A. Perthes, 1905, 2 vol.), istoriografia romînă n'are de înregistrat o lucrare mai importantă decît lucrarea de care vom vorbi aici a d-lui R. Rosetti“.—Citez darea de samă a d-lui Bogdan, nu atît pentru că d-sa e printre cei mai competenți specialiști care să judece scrierea d-lui R., cit, mai ales, pentru că d-sa, precit știu, e singurul care pînă acum a arătat mai de aproape atît meritele cit și lipsurile acestei scrieri.

Opera d-lui R. se compune din trei părți ușor de deosebit. O parte de istorie politică, alta de istorie socială—oarecum fundamentul filosofic al cărții—și a treia de istorie agrară. Aceste trei părți nu-s totdeauna distinse și concret, în capitole deosebite, ci—cum e și firesc—se amestecă între ele. Deosebirea dintre dîsele—accentuată aici—rămîne însă pentru un motiv străin de cuprinsul lor. Anume, *valoarea științifică* a celor trei părți e deosebită.—Pe cînd partea economică-agrară e mai totdeauna excelentă, partea socială e cîteodată nesatisfăcătoare (așa de pildă explicarea originelor unora dintre clasele sociale), iar cea politică e pe alocurea problematică.

Această lipsă decuige, cred, din constituția sufletească—de erudit— a autorului. D. R. nu e atît o fire sintetică, cit mai ales, una analitică. Amănuntele și *faptele* sînt în deobște bine prinse și priceput înșirate. Expunerile de total însă, teoriile istorice și *reconstituirile* suferă, tocmai din pricină că autorul avînd nevoie, aproape *organică*, de fapte precize

*) *Radu Rosetti, Pământul, sătenii și stăpînii în Moldova*, Tom. I, dela origini la 1831. București, Socec 1907,—1 vol. de 555 pg. în 8°. Prețul 10 lei.

pentru întruchiparea operei sale, dacă n'are multe la îndămină, exagerează pe cele puține (astfel e cu tot capitolul introducător despre alcătuirea neamului românesc), sau introduce tot felul „realist”—care presupune la bază fapte *indiscutabile*—de reconstituire, cu formule imperative (de pildă, p. 31: „Putem deci conchide (din puține fapte și mai multe deducții logice—adăugăm noi)... *Și nici că se poate altfel*”. Cf. și aliniatul următor și în genere restul paragrafului 3, până la sfârșit).

În cele ce urmează voi arăta mai întâi—în scurt—cuprinsul cărții și apoi mă voi ocupa cu valoarea istorică a diferitelor ei părți și cu metoda autorului.

În *introducere* d. R. vrea să dovedească, că, la alcătuirea neamului nostru în stînga Dunării, rolul de frunte l'au avut elementele romanice aduse,—mai ales cu de-asila de Slavii năvălitori (din părțile noastre), dar venite și de bunăvoie,—din dreapta Dunării, dincoace de fluviu. Această înfrîurire cu cele mai mari urmări, avută de Slavi asupra formării poporului românesc, îi trebuie autorului pentru a-și explica multele elemente slave din vechile noastre așezăminte publice și private, politice și culturale.

Cartea I se ocupă cu *dreptul românesc*, după care pămîntul nu e proprietatea nimănui și oricine are dreptul să-l lucreze dînd eventualului stăpîn (nu proprietar) *a zecca* din produse. Așezările de „drept românesc” sînt ocîrmuite de *cneji* (ereditari) ori de *juzi* sau *vătămăni* (numiți, de pildă în Moldova, de Domni). Aceștia pentru osteneala lor de judecători și ocîrmuitori au dreptul la anume dări (*a zecca* și alte daruri mai mici) și servicii din partea sătenilor. Sătenii sînt oameni deplin liberi. Pămîntul satului se împarte în locuri stăpînite în devălmășie de toți sătenii și de cneaz și în stăpîniri individuale—jireabii—îngrijite și folosite de fiecare în parte. Insuși cneazul n'avea decît una-două (ori eventual mai multe jireabii), pe care le stăpînea ca oricare alt sătean de supț ocîrmuirea lui. Casa, grădina și țarina fiecărui sătean erau posesiuni personale ale lui, și el le putea lăsa moștenire fiilor și urmașilor. Partea obștească a „hotarului” satului rămînea însă totdeauna spre folosința tuturor. Cneazul mai avea apoi și dreptul exclusiv de a avea moara și cîrciuma satului. După așezarea Domniei în Moldova, cneazul (respective judele sau vătămănu) strîng dările pentru Domn și-și conduc sătenii la oaste.

Cartea a II-a tratează despre evoluția dreptului românesc de la întemeierea Domniei până la așezămîntul lui Constantin Mavrocordat din 1742.—Autorul arată că Domnii respectară vechiul obicei recunoscînd „tacit” cnejilor stăpînirea „judeciilor” lor. Diferitele danii și întăriri ce făc apoi Domnii nu se ating de dreptul liber de folosință a pămîntului de către săteni; Domnii dăruiesc *boerilor* ori întăresc *cnejilor* nu stăpînirea asupra pămîntului—nu *proprietatea*—ci *judecia* cu drepturile și

avantagiile ei.—Din nenorocire însă Domnii încep a întări și *vinzarea* judecilor care mai înainte fuseseră inalienabile—rămânând ca *moștenire* neapărată din generație în generație. (Această vânzare constituia un *abuz* care decurgea din faptul că Domnii întărind judeciile „cu tot hotarul” satului, cneazul ori *boerul*—nume ce încep a lua stăpînii de sate mai bogați și cu dregătorii la Curte, după întemeierea Domniei,—prinde a se socoti drept stăpîn nu numai al judeciei, ci și al întregului *hotar* al satului). În aceeași vreme, din pricina pustiirilor războaelor multe jireabii, ori chiar sate întregi, rămînînd pustii și pe vechile stăpîniri venind alți oameni strălîni de loc, iar pe de altă parte pentru împoporarea țării Domnii dînd drept boerilor de-a întemeia sate de coloniști streini, vechiul drept românesc de liberă folosință decade. Boerii încep a se socoti de proprietari ai locului pe care au adus coloniștii, iar locuitorii veniți în jireabii părăsile ori în sate nouă, încep a recunoaște și ei stăpînitorii un drept mai efectiv asupra pămîntului pe care au fost aduși. Aceasta citătit mai mult cu cif dreptul stăpînului e scris, pe cînd al sateanului nu. Dar vechii județi, stăpîni de pămînt cu jireabii mai mari, se împuținează mereu. Pămîntul lăsat stăpînire din ce în ce la mai mulți urmași se îmbucătățește așa că nepoții nu mai pot trăi cu bunicii numai din *venitul* pămîntului, ci trebuie să și-l lucreze ei înșii. Astfel se naște clasa răzășilor. Răzășii alungă de pe părțile lor de moșie pe sătenii, ne mai ținînd samă de dreptul acelora de a lucra pămîntul în schimbul decimeii și sătenii astfel îndepărtați, își caută alte locuri, trebuind să primească condiții mai grele pentru învoiala de a le lucra.—Cu vremea boerii încep a cumpăra și răzășiiile făcîndu-și domenii din ce în ce mai mari, iar răzășii sărăciți și sătenii fără pămînt cad în starea de țărani neliberi—(—cu libertate răstrînsă—)—*vecini*.—Lafundii înghit mereu moșiile mai mici și pe cînd marii stăpînitori de pămînt devin tot mai puțini, mai bogați și mai lacomi, sătenii devin tot mai mulți vecini, săraci și asupriți cu munci grele.

Un capitol special din această *carte* a II-a e consacrat apoi *birurilor* și *imunităților*. Asupra acestor așezăminte ca și asupra altor chestiuni colaterale chestiunii țărănești, precum aceea a arendașilor și a E-vreilor ori a scutelnicilor, din *cartea* următoare, precum observă și d. I. Bôgdan în darea sa de seamă din *Convorbiri literare*, d. Rosetti a ajuns la rezultate care vor trebui luate în considerare de toți cei ce se vor mai ocupa în viitor cu citatele chestiuni.

Cartea III-a despre decăderea dreptului românesc, arată cum se alcătuesc lafundiiile oligarchiei boerești și cum scad mereu drepturile și cresc poverile populației rurale ajunsă din pricina muncilor și birurilor la sapă de lemn. O mare parte din expunere e apoi consacrată în cercărilor de reforme ale diferiților Domni fanarioți, dintre care Constantin Mavrocordat se distinge prin aceea că desființează *vecinia*.

Cartea a IV-a povestește în amănunte cum *stările de fapt* dela începutul secolului al XIX-lea, cînd vechiul drept românesc e căzut

aproape în desuetudine, sînt consacrate prin Regulamentul organic și astfel dreptul românesc e desființat.—Noua orînduire hărăzită de Ruși înlărește toate nenumăratele privilegii, scutiri și drepturi ale clasei stăpînitoare, iar sătenilor le rîpește aproape cu totul și puținele drepturi de folosință la pămînt și pădure ce le mai rămăsese. Vechia *judocie* se preface astfel pentru stăpîni în *alod*, iar aceștia înșiși în *proprietari*.

În *apendice* d. R. dă diferite urbarii, hrisoave domnești, acte răzășești și ordonanțe cu privire la Regulamentul organic,—dintre care multe *inedite*.

Trecînd acum la valoarea istorică a scrierii d-lui R. vom spune, în general, că e o carte de mare preț; că știrile cu privire la istoria pămîntului, oamenilor și așezămintelor din Moldova sînt, dacă nu toate noi, desigur cele mai multe prezentate într'o lumină nouă; că istoria țărănimii și boerimii moldovene, ca elemente hotărîtoare în dezvoltarea neamului nostru, e înfățișată nu numai conștiincios și cu un aparat științific respectabil, dar chiar cu un deosebit *patos*, al omului care-și iubește adînc și sincer neamul,—ceea ce dă deosebit interes povestirii și, acolo unde autorul spune fără încunjoar adevărul în toată uriciunea lui, atrage chiar simpatia necondiționată a cetitorilor pentru omul de bine care a scris cartea.

Dar, pentru a ne opri și asupra diferitelor lipsuri (*de ordin secundar*), credem ca asupra *originii* cnejilor și în general a clasei noastre stăpînitoare, deși s'a vorbit mult, nu s'a luminat îndeajuns chestia. Ast-fel, în afară de lucrurile mai apriat spuse pe pag. 39, felul cum cnejii au ajuns la începutul epocii istorice romînești stăpînitori de pămînturi și ocîrmuitori de sate, se lasă într'un clar-obscur puțin mulțămîtor.—Originea vecinilor de asemenea—tot așa de documentat prezentată *ca fapte*, ca și cnejii—, rămîne iară neclară.—Sînt de aceeași părere apoi cu d. Bogdan în ce privește explicarea cuvîntului *cneaghină*, adăogînd că între conceptul politic-administrativ de *cneaz* și cel social-cultural de *cneaghină* nu există nici o legătură mai strînsă.—Acestea ca lipsuri prîvitoare la istoria originelor claselor noastre sociale.

Încît privește partea de istorie politică din cartea d-lui R. în afară de aceea că, în general, mă asociez la părerea d-lui Bogdan că primul capitol, întrodător, al cărții e... *verfehlt*, aș mai avea de spus următoarele:

Informația din *introducere* e unilaterală și învechită și din punctul de vedere al istoriei romano-bizantine. Costobocii nu-s Slavi (p. 3), ci Traci. Romanizarea elementului tracic din peninsula balcanică n'a mers de fel „repede” (p. 9), ci pe alocurea Tracii au trebuit exterminați, iar în alte părți s'au elenizat,—(nu citez aici izvoare, de oarece nu pot intra mai adînc în discuție în această direcție) și numai de romanizarea Tra-

cilor din nordul Balcanilor se putea cu dreptate vorbi. Apoi mărturia lui Priscus despre întrebuițarea limbii latine în peninsula balcanică trebuie iarăși luată *cum grano salis*. „Prin urmare“ nu e așa de ușor de tras concluzia că toți captivii Slavilor „erau un element roman“ (p. 9—10). Acelaș lucru voi observa și cu privire la afirmările din nota 2, p. 10. Concluzia de pe p. 12 că „Slavii când s'au stabilit în Dacia, au găsit-o pustie, afară de colțul.....(Severinului)“ e cu totul grăbită. Și tot așa și alte neexactități sau neprobabilități.—Trecind la istoria propriu zis românească,—orașele care să se hrănească nu „din negoț, ci din păstorie și plugărie“ (p. 128) nu-s orașe, ci, pur și simplu *mari așezări rurale*, dacă vreți cu „*tirguri*“, dar sint tot sate. Pe p. 130 se exagerează rolul cnejilor moldoveni, dinainte de întemeierea principatului, în paguba voevozilor de ținuturi, al căror rol d. R. îl expune totuși *altfel* în alt loc (p. 125 și 127). La 21 Iulie 1448 nu domnea în Moldova Petru III Aron, ci Petru II Alexandrovici și cred că cercetările mai noi în această direcție au dovedit acest lucru ca destul de sigur, pentru ca un document dela acea dată să nu mai fie atribuit lui Petru Aron (p. 164); și tot așa la 10 Sept. 1451 nu putea fi domn în Moldova Alexandru II, pentru motivul că era Bogdan II, iar Alexandru era în Polonia, nu numai pribeag dar și hotărît să renunțe la Domnie.

Ca metodă, în general, cred că ar fi fost bine să se observe mai strict principiul de a se procede dela cunoscut la necunoscut. Așa ajungi la pag. 119 fără să înțelegi bine, ce-i cu dreptul de proprietate și cu originea stăpînirii cnejilor,—sau la pag. 232, ca de-abia aici să afli deosebirea ce face autorul între „stăpîni“ și „proprietari“ (lau firește cazul cetitorilor nespecialiști). Pe urmă explicarea originii drepturilor cnejilor la p. 39, cu accentuarea rolului lor de întemeietori de sate nu e indetul de bine împăcată cu celelalte explicații privitoare la cneji. În total apoi, partea privitoare la cneji din cap. I (pp. 23—44) e nesistematic expusă. Mi se pare apoi fără folos real punerea la contribuție a preistoriei pe p. 120 și urm., pentru a dovedi nealienabilitatea judeciilor în Moldova.

Vasile PĂRYAN.